

Filozofski fakultet
Čika Ljubina 18-20, Beograd

RECENZIJIA

dr Tatjana Cvjetićanin, naučni savetnik

Publikacija: *Usamljeni arheolog. Terenski metod Miloja M. Vasića*

Autor: prof. dr Aleksandar Palavestra

Podaci o radu: 385 strana rukopisa sa 110 ilustracija i 25 strana literature

Decenijska je percepcija Miloja M. Vasića u srpskoj arheologiji kao „prvog pravog arheologa u Srbiji“, predanog istraživača metodološki potkovanog i doslednog, čija su nam iskopavanja dala obilje nalaza i pouzdanih arheoloških podataka. Pojedine njegove ideje, poput ideje kontinuiteta, konzervativizma lokalnih zajednica ili dubokog zajedništva balkanskih supstrata s grčkim, a posebno određene disciplinarne prakse, mogu se direktno pratiti do danas.

Ova suverena dominacija srpskom arheologijom i neprikosnoveni autoritet Miloja M. Vasića – koji je bio i upravnik Narodnog muzeja, i profesor arheologije, i viđena i uticajna javna ličnost – ipak je u najvećoj meri počivala i počiva na njegovim dugogodišnjim istraživanjima Vinče. Blagonaklono pravdajući njegovu opsesiju Grčkom, ili je ostavljajući po strani, većina kasnijih istraživača neolitskog perioda u Srbiji tretirala je podatke koje je Vasić prikupio na terenu kao detaljne, valjane i pouzdane. Retke oprezne kritike ovog jednog od najuticajnijih arheologa najčešće su u sumnju dovodile određene njegove interpretacije, posebno onu o Vinči kao jonskoj koloniji, ali se samo iznimno u pitanje dovodila činjeničnost i vrednost samih podataka. Evidencija koju je stvorio Miloje Vasić – tehnička i foto dokumentacija, obilje arheološkog materijala, detaljni opisi, kontekst nalaza, a posebno „kote“ za one značajnije predmete – uglavnom je u disciplini bila nesporna.

Upravo je upitanost nad procesom kojim je Vasiće sticao svoje arheološko znanje, ali i nad procesom prenosa tog znanja, pvela Aleksandra Palavestru na temeljno promišljanje i preispitivanje dela Miloja M. Vasića. Suočen sa „Vasićevim paradoksom“ – „ogromni jaz između onoga što se o Vasiću govorilo i pisalo i njegovog dela, jedna prava provalija između brižljivo negovanog kulta pretka i onoga što je on sam napisao i uradio“ (u uvodu *Intervju umesto predgovora*), Aleksandar Palavestra započeo je potragu za izvornim Vasićevim radom. Ona je podrazumevala kritičku kontekstualizaciju Vasićevog dela, ali i njegovo dalje trajanje u srpskoj arheologiji i aktere mitologizovanja njegovog rada, a posebno Vasićeve evidencije.

Usamljeni arheolog. Terenski metod Miloja M. Vasića minuciozno slika Vasićevu arheološku terensku praksu – njegov metod istraživanja – na osnovu koje nam Palavestra omogućava da razumemo kako je Vasić stvarao svoje podatke i evidenciju, kreirao svoje interpretacije i gradio svoje arheološko znanje. U žiži je najveće i najznačajnije Vasićevo istraživanje – iskopavanje Vinče, ali se uz terensku metodologiju otkrivaju i druge njegove arheološke prakse, poput nastavnih, interpretativnih ili običajnih.

Objašnjavajući u poglavlju *Teorijski okviri za proučavanje Vasićevog terenskog metoda* da je „arheološko terensko istraživanje proces u kome istraživač gradi različite pomoćne skele, koje su zapravo tehničke procedure i društvene, zajedničke, norme arheološke prakse“, Palavestra u narednim poglavljima (*Jablanica; Žuto brdo; Gradac; Vinča*

– *sudbinski teren; Lica; Vinča 1908; Vinča 1911-1913; Vinča 1924; Vinča 1929-1934*) detaljno preispituje podatke koje je Vasić stvorio i koji su proistekli iz njegove terenske prakse, a na odabranim, karakterističnim praistorijskim lokalitetima koje je Vasić iskopavao, počevši od Jablanice (1900), pa do završnih iskopavanja Vinče (1934). „Pomoćne skele“ (konceptualni alati materijalizovani na terenu) koje analizira su prostorni planovi, kvadratne mreže, topografske karte i/ili stratigrafija, kotiranje, profili, dokumentovani i opisani u terenskim dnevnicima (ovde žurnalu), planovima, crtežima, fotografijama, kao i publikacijama i javnim istupima. Ovaj ogroman istraživački posao kritičkog sagledavanja stare evidencije Aleksandar Palavestra uradio je više nego temeljno, besprekorno, uspevajući da nas sa neverovatnom lakoćom vodi kroz višegodišnje istraživanje Vinče (i neverovatnu količinu podataka i dokumenata) i finese Vasićevog oprečnog i nadasve konstruisanog sveta.

Palavestra koristi sekundarni povratak ili obnovu, ređe rekontekstualizaciju (Chapman and Wylie 2016), u pristupu staroj evidenciji, a kako i sam kaže, „u eksperimentalno modeliranje ne zalazi“, s obzirom da mu je „cilj razumevanje načina sticanja Vasićevog znanja, kao i njegova diseminacija, a ne nova interpretacija bazirana na njegovim podacima i arheološkoj evidenciji“.

Vodeći se jasnim odnosom prema predmetima, podacima, evidenciji i interpretaciji kao elementima arheološkog zapisa, u kojima je „prtljag“ istraživača – poput koncepta koji ga vode, ideja, vremena u kojem radi – prisutan od samog početka, od pristupa iskopavanju, preko izbora elemenata arheološkog zapisa koji će činiti podatke stvorene istraživanjem, do interpretacije i kreiranja evidencije, Palavestra suvereno pokazuje Vasićevu predanost jednoj interpretativnoj ideji. Iako su se „skele“ menjale, sam Vasić je većinu pojava na terenu tretirao kao zaokružen interpretativni korpus. Stav da najstariji sloj u Vinči predstavlja najstariji poznati praistorijski stratum u Srbiji i da je na osnovu ovog lokaliteta moguće utvrditi hronologiju ovdašnjeg kulturnog razvoja, ubrzo menja pojašnjavajući već 1909. godine da preistorijska kultura u Srbiji nije originalna i da se hronologija u Vinči ima određivati prema paralelama s jugoistoka, prvenstveno s Krita. Ubrzo Vinču razume kao jonsku koloniju.

Poglavlje *U stoletnoj šumi stare evidencije*, sumira staze po kojima nas je Palavestra vodio (*Horizontalna dimenzija: planovi, kvadratne mreže i ose; Vertikalna dimenzija: kote, stratifikacija i „stratigrafija“*). S jedne strane, pokazuje se da je Vasić bio u toku sa najsavremenije metodološkom praksom svog vremena, katkada čak i pionir, s druge da se dobrih praksi često nije dosledno pridržavao, štaviše, da je odustajao i od sopstvenih valjanih rešenja. Kotiranje, kao Vasićev osnovni konceptualni alat, uz „stratifikacijski metod naknadne analize materijala“ za koji je mogućnost mnogobrojnih grešaka i apsurdnost davno pokazana (Viler 1954), te Vasićevo „ignorisanje teorijskih i metodoloških pitanja, čak i u literaturi koju je pažljivo čitao“, kako konstatuje Palavestra, „žestoko je osakatilo njegov terenski metod“. Ovo ignorisanje – iako su pojedini kasniji istraživači, takođe autoriteti, predstavljali kao „uzorit moralni stav“ (Srejić 1984) – za jedan od konačnih rezultata imalo je i umanjenu operativnost i fleksibilnost srpske arheologije. Finalna Vasićeva konstatacija, da „svi kulturni ostaci u Vinči čine jednu nedeljivu celinu“ (Vasić 1936), uprkos njenoj više nego belodano bogatoj stratigrafiji, postaje razumljivija u svetlu Palavestrinog zaključka: njegov metod i suštinska nezainteresovanost i za horizontalne i za vertikalne pomoćne skele, podređen je unapred zamišljenoj interpretaciji i u službi je njegovih prekonceptija o karakteru i hronologiji Vinče. Čitanje Vinče u duhu bronzanog doba Egeje uticalo je na gotovo sve aspekte Vasićevog terenskog metoda, kako je i kritički pokazao Aleksandar Palavestra.

U narednom poglavlju razmatra se sučeljavanje Vasićevog terenskog metoda sa njegovom interpretacijom (*Sučeljeni odrazi*). Palavestra, kako je naveo i u teorijskim osnovama, polazi od stava da je terenska metodologija izbor istraživača, izbor koji odražava njegove namere i ciljeve, uključuje njegova predznanja ali i očekivane rezultate. Dalji proces, prevođenje predmeta, terenske situacije i fenomena u tekst, odnosno uspostavljanje odnosa između fakata transformisanih interpretacijom u podatke/evidenciju i teksta, trebalo bi da je dijalog. Dijaloga i stalnih premišljanja kod Vasića nema, već samo naracija (Lucas 2019) – napisanih ili nenapisanih epskim monografijama. U podpoglavljima *Nenapisana knjiga*, *Tragovi planirane monografije*, *Index Ephemeridis* ili *Tonaliteti narativa*, Palavestra nam predstavlja dokumentaciju i koncepte nenapisane knjige koji ga navode na zaključak da bi se ta knjiga znatno više oslanjala na terensku evidenciju, nego što je to bio slučaj s kasnijom“. Ovu kasniju, monumentalnu višetomnu monografiju „*Preistorijska Vinča*“, Palavestra prepoznaje kao „veliki mitski spev sastavljen iz raznorodne, mitološke, folklorne pa i arheološke građe, koja ipak ima zajedničku nit – sam lokalitet Vinču“, i okarakterisao ju je kao „arheološku *mitografiju* pre nego monografiju. Osim „demoni“ koji proganjaju Vasića i sa kojima se bori „slobodnim poređenjima i neuzdržanim asocijacijama“ (Hiperboreja i kolonisti, veze sa Crnim morem, rudarstvo, nepostojeći grobovi i navodno postojeći grobljanski predmeta), Vasić je naslednicima predao i ideju dubokog kontinuiteta i iskonske i trajne veze Balkana i Grčke.

„*Epilog*“ Vasićevog obrnutog procesa stvaranja arheološke evidencije, gde je nalaz odmah uglavnom bivao identifikovan kao reducirana kopija uzora iz minojskog, mikenskog ili klasičnog grčkog sveta, a potom se uklapao u kulturnu stratigrafiju, mogla bi biti studija „*Jonska kolonija Vinča*“ (1948). Ozbiljna kritika koju je studija imala (Korošec et. al 1951) označavala je, s jedne strane, temeljne paradigmatičke promene, a s druge međutim, utemeljenje dogme Vasićevog besprekornog terenskog rada. Savesnost, pedantnost i verodostojnost podataka prerasta u srpskoj arheologiji do „poštovanog opšteg mesta“ o Vasićevoj nepogrešivoj metodologiji. Palavestra pak pokazuje da Vasićev terenski metod nije saobražen arheološkim principima njegovog vremena, već u potpunosti njegovoj sopstvenoj (opsesivnoj) interpretaciji. Ubedljivo dokazuje da je Vasić „gradio“ vinčanske slojeve do željenog, idealnog oblika i visine (i bukvalno) koju je zamislio.

Ukoliko se neko i zapita – pogrešno – zašto je potrebno preispitivati ulogu „oca“ arheologije u Srbiji (a time podrivati temelje disciplinarnog znanja) i baviti se neupitnim istinama i pouzdanim vrednostima, odgovor na ovo pitanje naći će u dodatku *Čitanja Miloja M. Vasića u srpskoj arheologiji*. Biografija Vasićevih ideja, podrazumevala je i traganje za Vasićevom zaostavštinom, kritičko preispitivanje sledbenika i prepoznavanje Vasićevih ideja koje i danas žive u srpskoj arheologiji. Istine i nisu tako neupitne – pokazuje se, a autoritet neprikosnoven.

U široj društvenoj zajednici, zahvaljujući svom institucionalnom autoritetu i ugledu u domaćoj sredini, Vasićev se „monolitni legitimni i izvršni autoritet“ (Pruitt 2011) nije preispitivao: Vasić je bio prepoznat, dok je radio na Vinči, kao (nedodirljiv) znalac, bezmalo jedini. Istovremeno, u domaćoj naučnoj zajednici stručna sučeljavanja je uspeo da minimalizuje, kako konstatuje Palavestra, „kao autoritet koji je postigao je da ostane sasvim sam na polju srpske arheologije“, *usamljen arheolog*, dugo godina jedini, koji nije stvorio naslednike, samo sledbenike. Nakon Drugog svetskog rata, Vasić daleko od toga da je bio jedini arheolog, ali je ostao usamljen, bolje rečeno izdvojen na posebno mesto. Delo Miloja M. Vasića retko je bilo kritikovano, a ako i jeste, i poklonici i kritičari nalazili su vrlinu u obilju materijala koji je iskopao. Pogrešno datovanje Vinče se prećutkuje, odnosno može da bude

sporna eventualno samo krajnja interpretacija, ali je samo iskopavanje Vinče bilo za ugled. Palavestra naglašava da je ovakvo čitanje Vasića razumljivo kada se ima u vidu da su u srpskoj arheologiji teren – materijal/otkriće – autoritet neupitno priznate i (pre)cenjene vrednosti. Takođe, u srpskoj arheologiji još uvek prevladava mišljenje da postoji objektivni arheološki zapis, neopterećen teorijom, te da su – u tom svetlu – Vasićevi žurnali, planovi, a posebno kote, obilan izvor „čistog“ arheološkog materijala. Ne razume se da iskopavanjem stvori podatke koje „nisu i ne mogu biti objektivni“.

U monografiji **Usamljeni arheolog** Palavestra je uspeo pažljivo da dekonstruiše terenski metod Miloja Vasića, pomoćne terenske skele, načine dokumentovanja i korišćenja dokumentacije, i konačno, proces Vasićevog evidencionog zaključivanja. Za Palavestru suštinsko pitanje nije da li je Vasić grešio niti lov na njegove greške (ili greške sledbenika i poklonika), već kako se Vasićeva promišljanja i prakse koje primenjuje odražavaju na sveukupnost njegovog arheološkog objašnjenja i konstruišu njegovo arheološko znanje. Kritičkom kontekstualizacijom dela Miloja M. Vasića Palavestra je arheolozima danas pružio demitologizovanog Vasića, omogućio prepoznavanje stvarnog lika i njegovih stvarnih zasluga i doprinosa, čineći Vasića veoma živim – a ne izdvojenim – na istorijskoj sceni discipline.

Povrh toga, lakoća kojom se prolazi kroz temeljnu analizu velikog broja podataka, ekspertske građenje narativa koje ima i glavnog junaka i zaplet, ali i kritičku odmerenost i otklon, te mnoštvo tema koje se otvaraju i podstiču na preispitivanje naših sopstvenih stanovišta, ukazuje na pažljivo promišljanje autora, stalnu proveru sopstvenih stavova i stajališta i brižnu zapitanost nad svakom reči. Knjiga je podsticajno i ogledno delo – putokaz na koji način se razmišlja i preispituje disciplina, odgovor na pitanje zašto je potrebno problematizovati pojedine teme, argumentovana epistemološka debata.

Knjiga Aleksandra Palavestre **Usamljeni arheolog. Terenski metod Miloja M. Vasića** studija je istorije ideja arheološke discipline, gde je Miloje Vasić – Vasićeva otkrića, koncepti, doprinos – povod za problematizovanje i preispitivanje određenih važnih tema u srpskoj arheologiji. Postavljanjem stavova i ideja jednog od najznačajnijih srpskih arheologa u kontekst ondašnjeg vremena i društva, i u relaciju sa tadašnjom evropskom arheologijom, koristeći njegov terenski metod kao pokazatelj načina na koji je Vasić konstruisao sopstveno arheološko znanje, Aleksandar Palavestra govoreći o radu njenog najuticajnijeg arheologa u stvari nam govori o istoriji ideja u srpskoj arheologiji.

Smatramo da je knjiga **Usamljeni arheolog. Terenski metod Miloja M. Vasića** izuzetan je doprinos ne samo arheologiji i naukama o prošlosti, već i drugim humanističkim i društvenim disciplinama. Sve navedeno preporučuje knjigu Aleksandra Palavestre **Usamljeni arheolog. Terenski metod Miloja M. Vasića** za publikovanje

dr Tatjana Cvjetićanin, naučni savetnik